

Η «ΠΕΡΙΚΛΕΙΣΤΗ» ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΑΒΑΛΛΙΕΡΑΚΗΣ

Η «ΠΕΡΙΚΛΕΙΣΤΗ» ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΚΑΘΟΛΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΚΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Το σχολείο του τάγματος του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως στην Αθήνα (1856-1893)

Επιμέλεια έκδοσης:
Βασίλης Αργυριάδης

Ἐν πλῶ

© Στέφανος Καβαλλιεράκης

© Εκδόσεις Έν πλῶ

Κολοκοτρώνη 49, Αθήνα 105 60

Τηλ.: 210 3226343 - Fax: 210 3221238

e-mail: info@enploeditions.gr

www.enploeditions.gr

www.facebook.com/enploeditions.gr

Α΄ έκδοση: Μάρτιος 2018

ISBN: 978-960-619-021-6

Στη μνήμη του Κωνσταντίνου Πιτσάκη

Οι άνθρωποι μοιάζουν
πιο πολύ στους καιρούς τους
παρά στους πατεράδες τους.

Marc Bloch, *Απολογία για την Ιστορία*

Αν κάποιος μπορούσε να συγκρατήσει
στη μνήμη του όλα όσα έζησε,
αν μπορούσε ανά πάσα στιγμή
να ανακαλεί οποιοδήποτε κομμάτι
του παρελθόντος του, δε θα 'χε
καμία σχέση με ανθρώπινο πλάσμα.

Μίλαν Κούντερα, *Η άγνοια*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το παρόν βιβλίο είναι η επεξεργασμένη μορφή της διδακτορικής μου διατριβής που υποστηρίχθηκε στο πανεπιστήμιο του Στρασβούργου το 2008 με τίτλο *Education et écoles étrangères en Grèce au XIXe siècle: le cas des écoles des soeurs de St Joseph de l'Apparition, 1856-1893*.

Αναφέρεται στην εκπαίδευση που παρείχαν στην Ελλάδα τα σχολεία των καθολικών μοναστικών εκπαιδευτικών ταγμάτων μέσα από το παράδειγμα του σχολείου του τάγματος του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως στην Αθήνα το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Η ιστορία του συγκεκριμένου σχολείου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού είναι το πρώτο καθολικό μοναστικό τάγμα που εξασφαλίζει άδεια λειτουργίας ενός σχολείου για κορίτσια στην περιοχή της Αθήνας, σ' ένα νομικό πλαίσιο ακόμα αρκετά ασαφές για την εκπαίδευση των θηλέων. Τα εκπαιδευτικά, τα πολιτικά και τα πολιτισμικά διακυβεύματα που ανακύπτουν το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα γύρω από την λειτουργία του σχολείου, παράλληλα με την ανάπτυξη και την συγκρότηση του νεοπαγούς ελληνικού κράτους και του εκπαιδευτικού του συστήματος αποτελούν τον κεντρικό πυρήνα της έρευνας.

Η έννοια της «περίκλειστης» εκπαίδευσης αναφέρεται ακριβώς στον κλειστό χαρακτήρα που έτσι και αλλιώς τα καθολικά σχολεία εν γένει είχαν, αλλά και στην αμυντική στάση που το σχολείο του Αγίου Ιωσήφ αναγκάστηκε να κρατήσει εξαιτίας της δύσκολης συχνά συμβίωσής του με τους κρατικούς θεσμούς.

Για την υλοποίηση αυτής της έρευνας συνέβαλαν καθοριστικά πολλά πρόσωπα. Χρωστάω πολλά στην

Πρόεδρο του τμήματος Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Στρασβούργου κ. Ειρήνη Τσαμαδού-Jacobberger, που βοήθησε τα μέγιστα στην ολοκλήρωση της διδακτορικής μου διατριβής. Θερμές ευχαριστίες και στους καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών κκ. Δημήτρη Παντελοδήμο, Μιχάλη Κασσωτάκη και Ευάνθη Χατζηβασιλείου, καθώς και στις καθηγήτριες Rebecca Rogers και Martine Breuillot. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στην Ελένη Βασιλειάδου για την αμέριστη συμπαράστασή της.

Το τάγμα του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως μου παρείχε απρόσκοπτη και πλήρη πρόσβαση στο αρχείο του.

Οι Θόδωρος Κατσικάρος, Θανάσης Κουτρούμπας, Παναγιώτης Βότσης και Μανώλης Γεωργακάκης βοήθησαν σε πολλές και διαφορετικές φάσεις αυτού του βιβλίου. Ο Αριστοτέλης Κόρδας μου προσέφερε πάντα απλόχερα την πολύτιμη βοήθειά του στον λαβύρινθο των ελληνικών πανεπιστημιακών βιβλιοθηκών.

Ο Σπύρος Παπασπύρου επιμελήθηκε κάποια σημεία διατύπωσης με ιδιαίτερη φροντίδα.

Οι εκδόσεις Εν Πλω ενέταξαν με προθυμία το βιβλίο στον εκδοτικό τους σχεδιασμό.

Οι γονείς μου απετέλεσαν ένα σταθερό σημείο αναφοράς κατά τη διάρκεια όλης της ερευνητικής μου προσπάθειας.

Χωρίς τον Κωνσταντίνο Πιτσάκη αυτό το βιβλίο δεν θα υπήρχε· θα ήθελα να είχε προλάβει να το δει ολοκληρωμένο, καθώς οι διορθώσεις του θα μπορούσαν να είναι ένα ολόκληρο παράρτημα, οι συζητήσεις μαζί του ένα δεύτερο βιβλίο. Το βιβλίο αυτό είναι αφιερωμένο στη μνήμη του.

Είναι αυτονόητο ότι τα πιθανά λάθη και παραλείψεις επιβαρύνουν αποκλειστικά τον συγγραφέα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	9
----------------	---

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. 162 χρόνια μετά την άφιξη των sœurs στην Αθήνα	15
II. Μεθοδολογικά και ερευνητικά ζητήματα	21
III. Γενικές Παρατηρήσεις	31

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΤΟ ΕΘΝΟΣ

1.1 Η γέννηση μιας νέας εθνικής ταυτότητας	41
1.2 Η Ιδεολογική ζύμωση	47

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

2.1 Όψεις της εκπαίδευσης κατά την Επανάσταση	57
2.2 Οι απαρχές της προτεσταντικής εκπαιδευτικής παρουσίας	61
2.3 Η εκπαιδευτική πολιτική του Καποδίστρια	72
2.4 Η αλληλοδιδακτική μέθοδος	77
2.5 Το νομικό πλαίσιο για την Εκπαίδευση στην Ελλάδα	83
2.5.1 Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση	83
2.5.2 Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση	87
2.5.3 Η ιδιωτική εκπαίδευση	90
2.5.4. Η κατήχηση	93
2.6 Εκκλησία, κράτος και εκπαίδευση	96

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

3.1 Η κοινωνική θέση της Ελληνίδας τον 19ο αιώνα	103
3.2 Ποια εκπαίδευση για ποια κορίτσια;	113
3.3 Η οικοδόμηση της προτεσταντικής γυναικείας εκπαίδευσης στην Ελλάδα	117

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΔΙΑΚΥΒΕΥΜΑΤΑ ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

4.1 Μεικτή ή κατά φύλο, δημόσια ή ιδιωτική: Στρατηγικές για την εκπαίδευση των κοριτσιών, από το γαλλικό στο ελληνικό παράδειγμα	125
4.2 «Περὶ συστάσεως δώδεκα ανεξόδων θέσεων εἰς τὸ ἐν Ναυπλίῳ σχολεῖον τῶν κορασίων»: το λαϊκό παρθεναγωγεῖο της <i>Mme Volmerange</i>	132
4.3 «Διονύσιος Αρεοπαγίτης»: Το σχολεῖο πρόδρομος της καθολικής εκπαίδευσης στο ελληνικό κράτος	139

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΟΝ ΧΡΟΝΟ: ΤΟ ΤΑΓΜΑ ΤΟΥ ΑΓ. ΙΩΣΗΦ ΤΗΣ ΕΜΦΑΝΙΣΕΩΣ/*ST JOSEPH DE L'APPARITION*

5.1 Τα αρχεία	147
5.2 Το τάγμα του Αγ. Ιωσήφ της Εμφανίσεως: Ιστορικό-Στόχοι	150
5.3 Το τάγμα του Αγ. Ιωσήφ της Εμφανίσεως και η γαλλική πολιτική στην ανατολική Μεσόγειο	157
5.4 <i>La Maison d'Athènes 1856-1859</i> : Μια δύσκολη εγκατάσταση	160
5.4.1 Το πρώτο σχολικό πρόγραμμα	164
5.4.2 Η πρώτη αδειοδότηση του σχολείου του Αγ. Ιωσήφ της Εμφανίσεως στην Αθήνα	170
5.4.3 Οι χωροταξικές μετακινήσεις του σχολείου του Αγ. Ιωσήφ στην Αθήνα	174
5.4.4 Οι μαθήτριες και οι «ξένοι» καθηγητές	177
5.5 Η πρώτη κορυφαία ρήξη	180
5.6 1859-1871: Τα «τραυματικά» χρόνια και η ανασυγκρότηση. Το σχολείο του Πειραιά	189
5.6.1. 1863-1871: Η επαναλειτουργία και η καθιέρωση	194

5.7 Τα στρατόπεδα, οι συμμαχίες, τα πολιτικά διακυβεύματα ...	198
5.8 1873-1893: Η καθιέρωση	205
5.8.1 Η μεγάλη απώλεια και η μεταφορά στην ιστορική έδρα	208
5.8.2 Η χωροταξική και κοινωνική αναβάθμιση	211
5.9 Οι λόγοι της ένταξης	219

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΟΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΑΓ. ΙΩΣΗΦ ΤΗΣ ΕΜΦΑΝΙΣΕΩΣ

6.1 <i>La conduite des écoles chrétiennes des Sœurs de St Joseph de l'Apparition</i>	225
6.2 Η σχολική τάξη και οι παιδαγωγικές μέθοδοι στο καθολικό σχολείο	230
6.3 Τα σχολικά μαθήματα	234
6.3.1 Η ανάγνωση	235
6.3.2 Η γραφή	238
6.3.3 Η στάση του σώματος	239
6.3.4 Η Γραμματική	242
6.3.5. Η Ιστορία και η Γεωγραφία	244
6.4. Η Θρησκευτική εκπαίδευση	246
6.5 Τα μέσα για τη διατήρηση της τάξης	249
6.6. Η διαδραστησιότητα των σχολικών προγραμμάτων για κορίτσια	254
6.7 Τα σχολικά εγχειρίδια του σχολείου των soeurs του Αγ. Ιωσήφ	262
6.8 Αντί επιλόγου: Εικοστός αιώνας, από το γαλλικό μοντέλο στην ελληνοποίηση	268
Βιβλιογραφία	287
Παράρτημα	309

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. 162 χρόνια μετά την άφιξη των *sæurs* στην Αθήνα

Μια από τις πιο ενδιαφέρουσες ερμηνευτικές προσεγγίσεις της θουκυδίδειας ιστορίας θεωρεί ότι η ιστορία του Αθηναίου ιστορικού γράφτηκε κάτω από την επίδραση της ιπποκράτειας ιατρικής. Ο ίδιος ο Θουκυδίδης αποδίδει στην ιστορία ένα ρόλο ανάλογο με εκείνο της ιατρικής: τον ρόλο να καταστήσει ικανούς τους ανθρώπους να αναγνωρίζουν και να ερμηνεύουν τα ιστορικά φαινόμενα, όπως οι γιατροί αναγνωρίζουν και ερμηνεύουν τα συμπτώματα του σώματος, γιατί αυτά επιστρέφουν¹. Ο σπουδαίος Ιταλός ιστορικός Arnaldo Momigliano θεωρούσε ότι η θουκυδίδεια ιστορία και η ιπποκράτειος ιατρική ήταν δυο από τα σημαντικότερα καινοτομικά γεγονότα της αρχαίας εποχής, τα οποία μοιράζονταν τη λεπτομερειακή προσέγγιση, τη συνεχή ανά στιγμή παρακολούθηση της αλληλουχίας των γεγονότων και την αναζήτηση των φυσικών αιτίων των γεγονότων².

---

¹ Δ. Λυπουρλής «Ἐλπίσας μέγαν τε ἔσεσθαι... Ο Θουκυδίδης και η ιατρική πρόγνωση», Θεσσαλονίκη, 1975 στο Α. Λιάκος, *Πως το Παρελθόν γίνεται ιστορία*, Πόλις, Αθήνα, 2007, σ. 60.

² Α. Momigliano, «History between Medicine and Rhetoric» στο *Ottavo contributo alla storia degli studi classici e del mondo antico*, Edizioni Di Storia E Letteratura, Roma, 1987, σσ. 13-25.

Τα «συμπτώματα» που εξετάζουμε στην περίπτωση της εμφάνισης και λειτουργίας των καθολικών σχολείων και της γυναικείας εκπαίδευσης στην Ελλάδα είναι προφανή και ενταγμένα στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, όπως αυτό δομήθηκε μετά την ίδρυση του Ελληνικού κράτους, σε βαθμό που θεωρούνται ακόμη και δομικά συστατικά του εκπαιδευτικού μας συστήματος.

Επιλέγοντας τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα μοναστικών καθολικών ταγμάτων που ίδρυσαν σχολεία γυναικείας και ανδρικής εκπαίδευσης μετά την ίδρυση του Ελληνικού κράτους το 1830, διαπιστώνουμε ότι ήδη έχουν ξεπεράσει έναν αιώνα λειτουργίας και βρίσκονται μεταξύ των αρχαιότερων ιδιωτικών σχολείων που ιδρύθηκαν εντός του πλαισίου του νεοπαγούς κράτους της Βαλκανικής χερσονήσου. Το σχολείο του γυναικείου τάγματος του Αγ. Ιωσήφ της Εμφάνισης (St Joseph de l'Apparition) στην Αθήνα το 2016 συμπλήρωσε 160 χρόνια παρουσίας και λειτουργίας, ενώ το αντίστοιχό του στον Πειραιά, με την ονομασία Jeanne D'Arc, θα συμπληρώσει αντίστοιχα 160 χρόνια λειτουργίας το 2019. Το Λεόντειο Λύκειο (Lycée Léonin) το 2017 συμπλήρωσε 110 χρόνια λειτουργίας από τη στιγμή που η διοίκησή τους περιήλθε στα χέρια των Μαριανών Αδερφών (Frères Maristes), στους οποίους ανήκει μέχρι και σήμερα.

Οι ευχαριστίες επίσημων φορέων του κράτους για την προσφορά των σχολείων αυτών στη νεοελληνική εκπαίδευση, οι χιλιάδες μαθήτρες και μαθητές που φοίτησαν και φοιτούν στα σχολεία αυτά έχοντας

συχνά δεχτεί τη διδασκαλία των *sœurs* και των *frères*³, φανερώνουν χωρίς αμφιβολία την πετυχημένη παρουσία αυτών των σχολείων στον χώρο και στον χρόνο. Επιπλέον, παρά τις αλλαγές που έχει επιφέρει η σύγχρονη εποχή, οι *sœurs* και οι *frères* με τη χαρακτηριστική παρουσία⁴ τους, αν και περιορισμένη πλέον στον σχολικό χώρο, αποτελούν μια γέφυρα υπενθύμισης ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν των σχολείων αυτών και αποδεικνύουν ότι η καθολική τους φυσιογνωμία δεν αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα της ανάπτυξης και εξέλιξής τους σ' ένα κοινωνικό πλαίσιο έντονα διαμορφωμένο από την Ορθοδοξία⁵.

³ Η ακριβής μετάφραση στα ελληνικά είναι αδερφός (*frère*) και αδερφή (*sœur*). Στη μελέτη μας θα διατηρήσουμε τους όρους στα γαλλικά και δεν θα χρησιμοποιήσουμε τους όρους καλόγερος ή καλόγρια. Για το σχολείο του τάγματος του Αγ. Ιωσήφ θα χρησιμοποιούμε και τον όρο η «Η σχολή των καλογοριών» αφού συχνά απαντάται ο όρος αυτός σε κείμενα της εποχής.

⁴ Ο δημόσιος λόγος, όπως αυτός αποτυπώνεται στις εφημερίδες και στα περιοδικά ακόμη και συντηρητικής κατεύθυνσης, όχι μόνο δεν βρίσκει ανοίκεια την παρουσία αλλόδοξων μοναχών, αλλά αυτονόητη και συνυφασμένη με τον σχολικό χώρο. Στο αφιέρωμα της εφημερίδας «Ελεύθερος Τύπος» για την ιδιωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα, οι *sœurs* του Τάγματος του Αγ. Ιωσήφ περιγράφονται ως «αέρινες και τρυφερές παρουσίες αφοσιωμένες στη ψυχική και ηθική εκπαίδευση των μαθητών τους. Προσθέτουν σοβαρότητα και ηρεμία στο σχολικό χώρο» (Α. Παρασκευάκη, «Σχολεία Εξουσίας» στο *Τύπος της Κυριακής*, 08-01-1995, σσ. 31-39). Αυτή βέβαια είναι μια εξέλιξη της τελευταίας 30ετίας, αφού, όπως θα δούμε, η θεσμική αντιμετώπιση των καθολικών σχολείων καθώς και μέρος του δημόσιου λόγου στάθηκαν από επικριτικά έως εχθρικά απέναντι στα ξένα εκπαιδευτήρια.

⁵ Ίσως το πιο εντυπωσιακό παράδειγμα αυτής της τόσο φυσιολογικής και αδιατάρακτης ένταξης των καθολικών σχολείων στην ελληνική κοινωνία είναι το γεγονός ότι οι δυο τελευταίοι Προκα-

Από τη μια μεριά, μοιάζει δυσεξήγητη η πετυχημένη ένταξη καθολικών σχολείων στο νομικό και κοινωνικό πλαίσιο ενός κράτους που ακόμα και στην τελευταία συνταγματική αναθεώρηση που επιχείρησε, αναγνωρίζει ως επικρατούσα θρησκεία του αυτή της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας καταδεικνύοντας με τον πιο εμφατικό τρόπο τον ισχυρό δεσμό του Ελληνικού Κράτους με την Ελλαδική Αυτοκέφαλη Ορθόδοξη Εκκλησία. Από την άλλη, φαντάζει και ως ένα αρκετά συναρπαστικό ιστορικό πρόβλημα η εξήγηση αυτής της φαινομενικά αταίριαστης συνύπαρξης, η οποία φτάνει μέχρι και σήμερα προσαρμοσμένη στις εξελίξεις της εποχής.

Αν τα «συμπτώματα», λοιπόν, είναι τα καθολικά σχολεία που «εκδηλώνονται» πάνω στο σώμα της νεοελληνικής εκπαίδευσης, αυτό που γεννά τις μεγαλύτερες απορίες είναι τα αίτια εκδήλωσης αυτών των συμπτωμάτων κατά το 19^ο αιώνα. Και αν στις Κυκλάδες η λειτουργία καθολικών σχολείων μοιάζει λογική, λόγω της ύπαρξης εκεί μιας συμπαγούς καθολικής κοινότητας από το 13^ο και 14^ο αιώνα⁶, στην περιοχή της Αθήνας και της Αττικής ευρύτερα η παρουσία των καθολικών σχολείων, μετά μάλιστα από την ίδρυση

θήμενοι της Ελλαδικής Εκκλησίας, Χριστόδουλος και Ιερώνυμος, διετέλεσαν ο πρώτος μαθητής στο Λεόντειο Λύκειο Πατησίων και ο δεύτερος καθηγητής στο Λεόντειο Λύκειο Ν. Σμύρνης.

⁶ Ch. Frazee, «Catholics» στο R. Clogg (ed.), *Minorities in Greece. Aspects of a plural society*, Hurst and Company, London, 2002, σσ. 24-47.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

του ελληνικού κράτους, μοιάζει μάλλον ακατανόητη, αφού δεν υπάρχει κάποια τέτοια κοινωνική ή θρησκευτική σύνθεση που να ευνοεί τη λειτουργία τους. Και αν συνυπολογίσει κανείς ότι τα σχολεία αυτά ιδρύθηκαν λίγα χρόνια μετά τη δημιουργία ενός νέου κράτους, στο οποίο η Ορθόδοξη Εκκλησία είχε κεντρικό ρόλο, όχι τόσο ως αυτόνομος θεσμός αλλά ως απαραίτητο εξάρτημα της κρατικής νομιμοποίησης και λειτουργίας, τότε η λειτουργία καθολικών σχολείων φαίνεται ακόμη περισσότερο παράταιρη.

II. Μεθοδολογικά και ερευνητικά ζητήματα

Αν συνοψίζαμε τα έως τώρα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε στην προσπάθεια ερμηνείας της ίδρυσης των καθολικών σχολείων και πιο συγκεκριμένα των σχολείων του τάγματος του Αγ. Ιωσήφ της Εμφανίσεως, που αποτελούν το κεντρικό παράδειγμα αυτής της μελέτης, θα λέγαμε ότι είναι δυο: 1) το εθνικό-θρησκευτικό, δηλαδή η δημιουργία καθολικών σχολείων σ' έναν χώρο και σ' ένα πλαίσιο που, φαινομενικά τουλάχιστον, δεν ευνοούσαν την ίδρυσή τους, και 2) το εκπαιδευτικό-κοινωνικό, δηλαδή η δημιουργία σχολείων που προωθούσαν τη γυναικεία εκπαίδευση σ' ένα ουσιαστικά ανύπαρκτο νομοθετικό πλαίσιο και μέσα σ' ένα κοινωνικό περιβάλλον που δεν ευνοούσε την παρουσία της γυναίκας στη δημόσια σφαίρα, πόσο μάλλον την εκπαίδευσή της σε δημόσιους χώρους – μια κατάσταση που δεν ήταν μακριά από τις γενικότερες αντιλήψεις που επικρατούσαν και στην υπόλοιπη Ευρώπη σχετικά μ' αυτό το ζήτημα⁷. Αν όμως, αυτά τα δυο προβλήματα οδηγούν ουσιαστικά στην αναζήτηση για την εύρεση των αιτίων εκδήλωσης των συμπτωμάτων, ένα τρίτο πρόβλημα μοιάζει δυσεπίλυτο, αν όχι ανεπίλυτο. Απέναντι σε μια πλούσια και εμπεριστατωμένη βιβλιογραφική

---

⁷ Ενδεικτικά R. Rogers, «Learning to be good girls and Women. Education, training and schools» στο D.Simonton (ed), *The Routledge History of Women in Europe since 1700*, Routledge, London and New York, 2006, σσ. 93-133.

παραγωγή γύρω από την προτεσταντική εκπαίδευση στο πλαίσιο του ελληνικού κράτους και στο «μισιοναριστικό» φαινόμενο εν γένει⁸ μπορεί να αντιπαρατε-

⁸ Κ. Μαμώνη, «Αγώνες του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά των Μισιονάριων» στο *Μνημοσύνη*, τχ. 8, Αθήνα, 1980-1981, σσ. 179-212, Th. Saloutos, «American Missionaries in Greece: 1820-1869» στο *Church History*, Vol. 24, No. 2, 1955, pp. 152-174, Γ. Μεταλληνός, *Τό ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν Νεοελληνικὴν κατὰ τὸν 19^ο αἰῶνα*, Αθήνα, 1977 και «Ο “μετακενωτικός” ρόλος των δυτικών μισιονάριων στο ελληνικό κράτος» στο *Σύναξη*, τχ. 8, Αθήνα, 1983 σσ. 23-55. Ο Μεταλληνός εκφράζει ιδιαίτερες επιφυλάξεις για την παρουσία των προτεσταντών στα εκπαιδευτικά τεκταινόμενα του ελληνικού κράτους θεωρώντας ότι η διδασκαλία τους ήταν αντίθετη με την ορθόδοξη παράδοση. Αντίθετα, η Σ. Παπαγεωργίου στο *Αμερικάνοι ιεραπόστολοι στην Ελλάδα*, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα, 2001 και Π. Θαναηλάκη στο *Αμερική και προτεσταντισμός. Η «ευαγγελική αυτοκρατορία» και οι οραματισμοί των αμερικάνων μισιονάριων για την Ελλάδα το 19^ο αιώνα*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2005, προσπαθούν να αποκαταστήσουν και να αναλύσουν το εκπαιδευτικό έργο των προτεσταντών. Την ιδεολογική υποδομή της προτεσταντικής παρουσίας στη Μεσόγειο και στην Ελλάδα επιχειρεί να ερμηνεύσει η Π. Νάσιουτζικ στα έργα της *Αμερικανικά οράματα στη Σύμωρη τον 19^ο αιώνα. Η συνάντηση της Αγγλοσαξονικής σκέψης με την Ελληνική*, Εστία, Αθήνα, 2002 και «Ο Αμερικανικός Προτεσταντισμός στο νησιωτικό χώρο» στα *Πρακτικά του Β' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών: Η Ελλάδα των Νησιών από τη Φραγκοκρατία ως σήμερα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004. Μια εμπεριστατωμένη παρουσίαση της ίδρυσης και λειτουργίας ενός από τα πιο γνωστά προτεσταντικά σχολεία στην Ελλάδα το 19^ο αιώνα κάνει ο Α. Σμυρναίος στο *Προτεσταντικά σχολεία στη μετεπαναστατική Ελλάδα: η περίπτωση του Φιλελληνικού Παιδαγωγείου Σύρου (1830-1877)*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2003 και η εκδοτική εξέλιξη της διατριβής *Στα ίχνη της ουτοπίας. Το «Φιλελληνικόν Παιδαγωγείον» και η Προτεσταντική ομογενοποίηση της οικουμένης κατά τον 19^ο αιώνα*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα, 2006 και *Μετέωρος ζήλος. Προτεσταντική προπαιδεία και νεοελληνική εκπαίδευση κατά το 19ο αιώνα*, Αθήνα, Ψηφίδα,

θεί μια μάλλον πενιχρή, τοπικού ενδιαφέροντος κυρίως βιβλιογραφία γύρω από την καθολική εκπαίδευση στην Ελλάδα. Συχνά βρίσκουμε αναφορές για αυτού του χαρακτήρα την εκπαίδευση σε κάποιες εκδόσεις των ιδίων των καθολικών σχολείων, η οποίες παρότι τα τελευταία χρόνια βρίσκουν μια θέση στην εκπαιδευτική ιστορία, αδυνατούν ακόμα να εξετάσουν τα καθολικά σχολεία μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της νεοελληνικής εκπαίδευσης, αλλά τα αντιμετωπίζουν ως μεμονωμένα φαινόμενα σ' ένα αρκετά ασφυκτικό, μικρο-ιστορικό περιβάλλον⁹.

2006. Τέλος, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η έκδοση των ημερολογίων του προτεστάντη ιερέα Lorenzo Warriner Pease. R. Severis, (ed.), *The diaries of Lorenzo Warriner Pease 1834-1839. An American missionary in Cyprus and his travels in the Holy Land, Asia Minor and Greece*, volumes I-II, Aldershot-Burlington, Ashgate, 2002. Ο Pease δεν διστάζει ν' ασκήσει και κριτική σε προτεσταντικές σχολικές πρακτικές και να μην παρουσιάζει μια εξιδανικευμένη εικόνα των προτεσταντικών σχολείων, ειδικά όσον αφορά στη Σχολή Hill, χωρίς βέβαια να υποτιμούμε και τις εσωτερικές διαμάχες ανάμεσα στους προτεστάντες ιεραπόστολους.

⁹ Μ. Ρούσσοσ - Μηλιδώνης, *Ιωάννης-Βαπτιστής Δελασάλ, Πρόταση Αγωγής των νέων*, Πειραιάς, 2002 (συνοψίζει την ιστορία του τάγματος των Αδερφών των χριστιανικών σχολείων [Frères des écoles chrétiennes] καθώς και τη δράση των σχολείων τους στην Ελλάδα [Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Σύρος]: το τάγμα αυτό είναι γνωστό στην Ελλάδα κυρίως ως λασαλιανοί αδερφοί, από το όνομα του ιδρυτή τους Jean-Baptiste De La Salle) / *Οι Μαριανοί αδελφοί και το παιδαγωγικό τους έργο. Ένας αιώνας προσφοράς στην Ελλάδα (1907-2007)*, Αθήνα 2007 (μια πολύ εμπειριστατωμένη καταγραφή της εκπαιδευτικής παρουσίας του πιο γνωστού καθολικού μοναχικού τάγματος στην Ελλάδα των frères Maristes ή Petits frères de Marie) / Χ. Χαρίτος, *Το χρονικό της Σχολής των Καλογραίων του Βόλου, Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα, 2001 (πρόκειται για μια μονογραφία για το σχολείο των

Η απουσία μελετών που να καλύπτουν πιο ολοκληρωμένα την ιστορία της καθολικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα είναι ακόμα πιο ηχηρή, αν αναλογιστεί κανείς ότι έχουμε ήδη περάσει στη δεύτερη φάση μελέτης των προτεσταντικών σχολείων που ανέπτυξαν έντονη δράση στο Ελληνικό κράτος την πρώτη 50ετία της ύπαρξής του. Έτσι, μετά από μια πρώτη γενιά συγγραμμάτων που καταδίκασαν ή αντιμετώπισαν με καχυποψία το μισιοναρικό φαινόμενο και την εκπαιδευτική του προσφορά, η δεύτερη γενιά αποτιμά και αξιολογεί με δικαιότερους όρους την προσφορά των προτεσταντικών σχολείων.

Αντίθετα, η βιβλιογραφική παραγωγή για τα καθολικά σχολεία αντιμετωπίζει ακόμη και δομικά προβλήματα, όπως το πώς θα πρέπει να χαρακτηρι-

---

καλογραιών του τάγματος του Α. Ιωσήφ της Εμφανίσεως στο Βόλο) / Φ. Κλαδάκη-Μεμενλή - Θ. Φρέρης, *Από την εκπαιδευτική ιστορία της Ρόδου*, Σύρος, 2002 (πρόκειται για μια περιγραφή της καθολικής εκπαίδευσης στη Ρόδο) / Μ. Ασημομούτη-Εκκεκάκη, *Η Γαλλική Σχολή Καλογραιών στη Χαλέπα Χανίων (1852-1983)*, Ρέθυμνο, 2004 / S. Kavallierakis, *Education et Ecoles étrangères en Grèce au XIXe siècle. Le cas des écoles de St. Joseph de l'Apparition 1856-1893* (διδ. διατριβή, Universite Marc Bloch, Στρασβούργο 2008) / Δ. Αντωνίου, *Γαλλικά Σχολεία στην Ελλάδα (απόπειρα πρώτης καταγραφής)*, Διεθνές Κέντρο Έρευνας Αίσωπος - La Fontaine, Αθήνα, 2009 (πρόκειται για μια απόπειρα, όπως λέει και ο τίτλος, χαρτογράφησης όλων των γαλλικών σχολείων [μοναστικών ή λαϊκών] που ιδρύθηκαν στην Ελλάδα) και Μ. Φιλιπούσης - Μ. Παππάς, *Καθολικά Σχολεία στην Ελλάδα. Συμβολή στην εκπαιδευτική ιστορία των καθολικών μοναχικών ταγμάτων*, Αποστολικό Βικαριάτο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2010 (πρόκειται για μια συνοπτική καταγραφή και παρουσίαση των σχολείων που ίδρυσαν στην Ελλάδα τα καθολικά μοναστικά τάγματα).

στούν αυτά τα σχολεία. Ο Χαρίτος επιλέγει ως υπό-τιτλο στη μελέτη του «συμβολή στην ιστορία της ξενόγλωσσης εκπαίδευσης στην Ελλάδα»¹⁰ προτάσσοντας το γεγονός της εκτεταμένης διδασκαλίας των γαλλικών ή ακόμα και της χρήσης τους ως κυρίας γλώσσας μέσα στο σχολείο. Η Ζιώγου-Καραστεργίου επιλέγει τον πιο γενικό όρο ξένα σχολεία¹¹, η Ρούσση χρησιμοποιεί τον πιο σύνθετο όρο στα γαλλικά *écoles de langues et écoles confessionnelles en Grèce*¹², δηλ. σχολεία γλωσσών και δόγματος, ενώ η Φουρναράκη προτιμά τον πιο περιφραστικό όρο *σχολεία κοριτσιών που ιδρύθηκαν από καθολικούς*¹³. Στην παρούσα μελέτη επιλέγουμε να χρησιμοποιήσουμε τον όρο *καθολικά σχολεία*, αφού τα σχολεία του τάγματος του Αγ. Ιωσήφ βασίζονται στους παιδαγωγικούς κανόνες, όπως αποτυπώνονται στην *Conduite des écoles chrétiennes des sœurs de St Joseph de l'Apparition*, που εκδόθηκε στο Gaillac το 1836, η οποία βρίσκει την έμπνευση της στην αντίστοιχη και ομώνυμή της *Con-*

¹⁰ Χαρίτος, ό.π.

¹¹ Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, ΙΑΕΝ, Αθήνα, 1986, σ. 15.

¹² M. Roussi, «Ecoles de langues et Ecoles confessionnelles en Grèce: le cas des écoles lasalliennes» στο *Education, Religion, Laïcité. Quels enjeux pour les politiques éducatives? Quels enjeux pour l'éducation comparée?* Colloque international d'éducation comparée, centre international d'études pédagogiques (ciep), Sèvres, 19 au 21 octobre 2005.

¹³ H. Fournaraki, "*Institutrice, femme et mère*": *Idées sur l'éducation des femmes grecques au XIXème siècle (1830-1880)*, thèse de doctorat, Paris VII, 1992, σ. 132.

duite des écoles chrétiennes του εμπνευστή της καθολικής παιδαγωγικής Jean Baptiste de La Salle¹⁴.

Τα σχολεία του Αγ. Ιωσήφ της Εμφανίσεως δραστηριοποιούνται στο χώρο της γυναικείας εκπαίδευσης, σ' ένα τομέα του οποίου η νομική θεσμοθέτηση αλλά και η κοινωνική νομιμοποίηση κατά το 19^ο αιώνα είναι πεδία ιδιαίτερα προβληματικά. Αυτό το στοιχείο καθιστά τη λειτουργία τους από τη μια μεριά πιο σύνθετη υπόθεση, αφού συχνά πρέπει να ισορροπήσουν συχνά ανάμεσα στη νομιμότητα και στη νομική ασάφεια που υπάρχει στη γυναικεία εκπαίδευση κατά τον 19^ο αιώνα, μεταξύ της δημόσιας και της ιδιωτικής σφαίρας, από την άλλη μεριά όμως, η τεχνογνωσία που θεωρούνταν ότι είχαν στον τομέα της γυναικείας εκπαίδευσης αναιρούσε πολλές από τις επιφυλάξεις που μπορεί να είχαν ορθόδοξες οικογένειες, προκειμένου να στείλουν εκεί τα παιδιά τους. Αυτή η τεχνογνωσία έγινε αφορμή για την καλλιέργεια στερεοτυπικών αντιλήψεων γύρω από το επίπεδο της παρεχόμε-

---

¹⁴ Καθολικός μοναχός που γεννήθηκε στη Reims στις 30 Απριλίου 1651 και πέθανε στη Rouen στις 7 Απριλίου 1719 και θεωρείται ο θεμελιωτής της Καθολικής Παιδαγωγικής. Ίδρυσε το τάγμα των Αδερφών των χριστιανικών σχολείων (Frères des écoles chrétiennes). Όπως φαίνεται και από τον τίτλο του, το μοναστικό αυτό τάγμα προέταξε την εκπαιδευτική δραστηριότητα, κυρίως στο χώρο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, συστηματοποιώντας το παιδαγωγικό μοντέλο που ανέπτυξε ο ίδιος ο de La Salle και εκπαιδευοντας εκατοντάδες χιλιάδες παιδιά στα σχολεία που ίδρυσε το τάγμα σ' όλο τον κόσμο. Στην Ελλάδα το τάγμα διατηρεί τρία σχολεία σε Αθήνα (SAINT-PAUL/ΑΓΙΟΣ ΠΑΥΛΟΣ), Θεσσαλονίκη που φέρει και το όνομα του ιδρυτή του τάγματος (ΔΕΛΑΣΑΛ/de La Salle) και στη Σύρο (Αγ. Γεώργιος).